

Székelyföldi műemlékek

Nem tagadhatjuk meg múltunk sejtett, legtöbb esetben okadatolható nagyságát, hasznos munkásságát, dicsőséggel páruult tetterejét, műmaradványaiban nyilvánuló fejlettségét és hatalmát, mert a múlt azon anyatorzs, melybe jelen és jövő oltó ága helyezve van, s hogy ez gondos ápolással egykoron a szabadságunk terebélyes és népboldogságot érlelő fájává fog fejlődni, ez hitem és meggyőződésem.

ORBÁN BALÁZS

A Székelyföld első részletes leírója, Orbán Balázs az utazás sorrendjében, tájegységenként foglalkozik a régi Udvarhelyszék műemlékeivel. Ez a módszer nem adott lehetőséget a részletkérdések, összefüggések mélyebb vizsgálatára, az egyes művészeti irányok és ágak szintézisére. Mi — a régészet emlékeit az archeológusokra bízva — művészeti áganként és stílusonként mutatjuk be a XIII—XIX. század műemlékeit. Az építészet a Székelyföldön iránya és stílusa szerint az európai művészethez igazodott ugyan, de mivel a mindenkori anyagi és szellemi fejlettségi állapottól, rendeltetéstől nem lehetett független, jellemző helyi sajátosságokat is mutat. Ezekre az általános jegyekre és különös vonásokra kell figyelnünk az egyes stílusok emlékeinek vizsgálatakor.

Lényegében csak megmaradt részletekből, töredékekből rakható össze a román kor építészetének képe. A mozaikszerű emlékhanyag és korának szemlélete miatt Orbán Balázs — aki majdnem az egész anyagot ismerte — az „átmeneti stílus” kategóriájába sorolja nagy részét. Ma már külön tudjuk választani ezt a stílust, annak ellenére is, hogy a korunkra fennmaradtak valóban kevés korhatározó formát őriztek meg.

Legkorábbi emlékeink a világi építkezések keretében végzett egyházi és szerzetesi építőtevékenységhez kapcsolódnak. Az 1301-ben említett Udvard vára (Székelyudvarhely) domonkosrendi templomának gyönyörű román kori faragványait — növényi dísszel ékes ablak- és ajtókereteit — Orbán Balázs leírásából ismerjük. Firtos vára és kápolnáinak román kori eredetét a nemrég végzett ásatások is megerősítették. A XIII. századra tehető falusi templomokra jellemzők a csökkentett méretek, kápolnaszerű megjelenés, kis félköríves szentély (Firtos vára, Csépan-pusztai templomrom a Kormos völgyében), keskeny félköríves ablakok, negyedgömb-boltozat, ahogy azt a ma is álló homoródkarácsonyfalvi szentélynél láthatjuk. A kisméretű hajók is vaskos falakkal, kis lőrésablakkal készültek (Nagygalambfalva, Szentlélek). Csak alig gazdagabbak a bejárat kiépítései. Félköríves faragású ajtókereteket találunk egyszerű hengertagos kereteléssel (Felsőboldogfalva, Erdőfüle, Bibarcfalva, Oklánd), vagy gazdagabb profilozással (Szentlélek, Karácsonyfalva). A rugonfalvi nyugati kapu pillér- és oszlopsoros volt, a bögözi timpanon-domborműve még száz éve látható volt, a szentdemeteri kettős oszlopokkal tagolt kapuzatnak alsó része ma is megvan — ezek jelzik a változatosságot, a gondosabb megmunkálást. Méreteikben jelentékenyebb a bögözi (hol a torony és a hajó is román koriak, sőt a félköríves szentély alapfalai is előbukkantak), a székelykeresztúri (a torony itt is szerkezetileg egy a hajóval, a sekrestye és ablaka is román koriak, a most folyó javítások ezzel egyidős részleteket

is felszínre hoznak) és a már említett udvarhelyi vártemplom. A hosszanti elrendezésű templomok mellett találunk centrális alaprajzút is: az örvendetesen éper-álló székelyudvarhelyi Jézus-kápolnát, mely a ritkább négykarélyos típushoz tartozik. Székelyszáldoboson ugyancsak egy négykarélyos kápolna alapfalai kerültek elő, bizonyítván, hogy ez a típus ezen a vidéken elterjedtebb volt. Még néhány későbbi épület is őriz jelentéktlenebb — valószínűen román korból származó — részleteket, töredékeket.

Mindezek kétségtelenné teszik, hogy Udvarhely vidékén már a XIII. században megindul és általánossá válik a kor stílusához egyszerűségében is alkalmazkodó kőanyagú építkezés. Ezek az építmények bizonyára kis méreteik miatt a következő századok — főképp a késő gótika — nagy építő lendületében lebontás, bővítés miatt eltűnnek, átalakulnak. Különösen vonatkozik ez a fülkeszerű szentélyekre, kápolnaszerű templomocskákra. Hírmondóul azonban maradt anynyi, hogy pótolja a nagyon gyér oklevéli adatokat Udvarhely vidékének középkori művelődéstörténetére vonatkozólag.

Az időben eltolódott román stílus elodázta a gótika térhódítását is. Jelentkezését a XIV. század kezdetére tehetjük. Néhány részlet tanúsága szerint már a századfordulón felbukkan, elsősorban a csúcsíves nyílásíveken, még tömör, vaskos hengerekből álló kereteléssel. Ezek a formák főképp román kori templomainkon jelentkeznek (Nagygalambfalva, Oklánd, Székelydália déli kapui, Medesér, Felsőboldogfalva nyugati kapui). A tiszta gótikus szerkezetek és tömeg-elrendezések a század közepén jelennek meg. Általában egyszerűbb megoldással, kevésbé részletező kiképzéssel, de a sajátos stílusjegyeket, az építmény gótikus megkomponálását tisztán hordozó kivitelezéssel készülnek. Erre mutatnak Olasztelek és Patakfalva gótikus kapui, s ezt jeleníti meg egészében a nagygalambfalvi szentély: a keskeny, csúcsíves, már kórácson ablakok, a falpillérsoron nyugvó bordás boltozat (ami ma már nincs meg, de darabjaiból rekonstruálható), Anjou-liliomos címerpajzs, a boltozat ritmusában készült külső támpillérsor szerves egységbe komponálva mutatja az arányok harmóniájára, világos szerkezetre, monumentális hatásra törekvő gótikát.

A későbbiekben a szerkezetek bonyolultabbá válnak, a hangsúlyos részek tagozása finomabb, részletezőbb, úgy azonban, hogy az épület nem veszíti el tömörségét, s a nyugatibb emlékekhez viszonyítva mindig egyszerűbb, darabosabb, provinciálisabb marad. Maga az épületegyüttes a történelmi helyzet szükségéi szerint mindig erőd jellegű, hisz nemcsak kultikus célokra, hanem egy-egy faluközösség védelméül is szolgál háborúk idején. A kőből faragott részletek tömörségükből alig oldódnak, nem válnak csipkévé, mindig megmaradnak kő-mivoltukban. Mondhatnók: szegényesek, de egyszerűségükben is ugyanaz az elgondolás, ugyanaz a stílus jelentkezik, mint mindenütt a gótikában. Alaprajzi elrendezés és tömeg-elosztás tekintetében legszebbek Küsmőd, Székelydália, Székelykeresztúr, Énlaka templomai mint a nagyobb hajóhoz arányosan csatlakozó kisebb szentély típusai. Az egységes szélességű téralakítás példáját Felsőboldogfalva, Székelymúzsna, Farcád és a lebontott homoródszentmártoni templom mutatja.

Az építészet nagy fellendülése a XV. századdal kezdődik. Ettől az időtől kezdve már évszámok is megjelennek a faragványokon, így a stílus nyelvét nem értők is tájékozódhatnak az építkezések idejéről. Az évszámos daraboknak nagy a jelentőségük az összehasonlításban, segítségükkel a hasonló formákat is meg lehetős pontossággal datálhatjuk, emellett pontos jelzői a vidéken jellemző időbeli stílus-eltolódásnak. Orbán Balázs négy évszámos épületet mutat be, ezt azóta

kiegészíthetjük. Az első Szentterzsébet 1402. évszámú záróköve. Orbán Balázs még a szentélyt épen látta, korunkra csak két zárókö maradt meg. Székelyderzs temploma a falképen jelzi az 1419. évszámot, ezt a hajóépítés legkésőbbi időpontjának vehetjük. Innen való az 1431 évszámú rovásírástós téglák, bizonyára ez is egy építést jelez. A székelykeresztúri boltzárókö 1458-ból való, meghatározza a szentély építésének s a hajó gótizálásának idejét. Karácsonyfalva toronykapuját 1496-ban faragták. Ugyanitt egy — a torony lőrés-ablakába másodlagosan elhelyezett — rovásírástós kövön az 1456 és 1459 évszámok vannak bevéve. Nagybacon későgótikus kapuzatán 1508, Homoródjánosfalva egyik gyámkövén 1522 látható. A székelydályai szentély építését a lombdíszes festés címei, Oklánd templomának gótikus átalakítását a sekrestye ajtókerete feliratának betűtípusa alapján tehetjük a XVII. század első negyedére. Néhány okleveles adat egészíti ki ezt a sort: Küsmöd épülő temploma 1446-ban kap búcsúengedélyt, Lengyelfalván 1533-ban szentelik fel a templomot és két új oltárát.

A gótikus tér élményét ott éljük át, ahol a boltozatok épen maradtak, ahol a két téregységet elválasztó és egybekapcsoló diadalív is áll. Szentdemeter, Székelyderzs, Jánosfalva templomai a hajóban is, szentélyben is későgótikus, szövevényes hálóboltozatokat hordanak. Csak a szentélyben maradt meg Szentlélek vaskos, nehézkes támaszkodású, Székelykeresztúr, Rugonfalva könnyebb, egyszerű szerkezetű, Bögző, Farcád, Székelydála szövevényesebb rendszerű, könnyed boltozata. Orbán Balázs még láthatta az azóta lebontott homoródszentmártoni, kórházi, szenterzsébeti templomok boltozatait. Végeredményben a meglévők alapján kell elképzelnünk azokat is, melyekből csak bordadarabok, gyámkövek vagy a külső támrendszer maradt meg.

A gótikus kőfaragás színvonalát a változatosan alakított kapuzatokról, kőrácsos ablakokról, boltzárókövekről és gyámkövek gazdag tematikájú faragásairól olvashatjuk le pontosan. Legszebbek Bögző, Felsősófalva, Patakfalva érett gótika formáit mutató kapuzatai, az olaszteleki hasonló korú töredékek, Küsmöd, Keresztúr, Szentmiklós, Nagybacon csúcsíves, Bögző, Énlaka, Szentdemeter, Agyafalva gyámíves lezárástós későgótikus kapui. A változatos gyámkő-alakítás legszebb példáit Székelyderzs, Jánosfalva, Bögző templomaiban találhatjuk: egyházi és világi szimbólumok, címerek, közöttük két helyen is a székelyek nap-holdas és kard-medvefejes címere.

Az erődített templom különálló példája Derzs, itt a szász templomok mintájára arkádíves szurokőntők és lőrések sorakoznak a falazat tetején. Talán a bástyák és falazatok is középkori eredetűek itt és Homoródszentmárton pusztuló vártemplománál is. Udvarhely vidékén az általános típus a bástyaszerűen épített, lőrés-ablakokkal ellátott torony (Karácsonyfalva, Felsőboldogfalva, Rugonfalva, Nagygalamfalva, Nagysomlyós s mint különlegesség: Erdőfüle *nyolcszögű* tornya) és a vaskos, magas falú kerítés. Még a később épült tornyok és kerítések is ilyen mintára készülnek, megtartva a vár- és erőd jelleget.

A reneszánsz építészet képét ma már nem tudnók megrajzolni Orbán Balázs anyaga nélkül. Az általa bemutatott emlékekben — épp az egész épületeket és együtteseket alkotó világi rendeltetésű reneszánsz építészetben — azóta nagy a veszteség, jó részük már akkor romos állapotban volt. Az udvarhelyi vár kapitányi palotájának 1561-ből való részleteit, a homoródszentpáli Kornis-kastély Magyar Benedek által 1579-ben faragott ajtó- és ablakkereteit, az olaszteleki Daniel-kastély 1669—77. évből való építményeit, az olthévi Haller-kastélyt már Orbán

Balázs is rossz állapotban találta. Leírásai, képei nélkül kevés fogalmunk volna a XVI. században nagy lendülettel induló főúri építkezésekről. Azóta még a szentdemeteri Gyulafi-kastély (1635 voltak gótikus részei is), a pálfalvi Tarcsafalvi-kúria is az enyészett sorsára jutottak. Megállapítható, hogy Udvarhely vidékén a birtokos réteg építkezései lendítik fel és képviselik a reneszánszot, míg az egyházi építkezés ebben a korban hanyatlik, és csak egyes részlet-kiképzésekben alkalmazza a reneszánsz formakincset, főképp annak díszítőművészetét.

Ez a stílus a festett mennyezeteken virágozik ki legszebben. Ma is meglévő reneszánsz épület az alsórákosi várkastély (Sükkösd György építtette 1642-ben), a szabadabb építésű, később barokkizált vargyasi Daniel-kastély. A székelyszombori, festői fekvésű vár is mai formájában a XVI—XVII. századra vall. Székelyudvarhelyen 1561-től építik újjá a várat, az 1562-ben levert székely lázadás miatt. kapja a *Zekeltamatt* (Székely támad) nevet. Palotái, épületei megsemmisültek, a ma is álló várfalak egy része s az ó-olasz rendszerű bástyák ebből az időből való. Homoródszentmárton vártemplomát 1590—1610 között erősítik, Székelyderzs templomerődjéhez új bástyákat raknak fel 1622-ben, Agyagfalván 1628-ban épül a templom mellé egy bástyatorony.

A reneszánsz stílus általános gyakorlatát még sok kisebb emléken felfedezhetjük. A stílus indulását is ezek jelzik. Agyagfalva, Nagygálambfalva és Székelymuzsna későgótikus faragványain már az új stílus beütését figyelhetjük meg a kapuzatok képzésében, a rozetták és kötélfonás alkalmazásában. Siménfalva toronyajtóján az 1586 évszám látható, a hodgyai keresztelődmedencén 1670. Etéd. Kendi-címeres faragott kapuja 1678-ban készült. 1679 évszámot visel a nagybancóni templom egyik támpillére és a székelyudvarhelyi katolikus templom keleti kőkapuzata. A sírkövek közül megemlíthetjük a székelyderzsi Cseffei-sírkövet. 1578-as és a székelydályait 1641-es évszámmal. A levéltári adatok nagyon sok XVII. századi építésről, javításról tudósítanak, de úgy látszik, a stílusokat tisztán hordozó építészet hanyatlásnak indult, mert az épületeken a stílus jegyei csak elvétve jelentkeznek.

Szolid keretek között és elkésve jelentkeznek a *barokk stílus* Udvarhely vidékének építészetében. Orbán Balázs nem tartotta fontosnak a vele való foglalkozást, ha megemlíti barokk épületeket, az épület rendeltetése (közigazgatási épületek, iskolák, néhány városi templom) és az intézmény története miatt teszi, építészeti szempontból nem értékeli. Ez a mostohaóság azóta is osztályrésze a barokk stílusnak, pedig korunk egyformán értékesnek tekint minden jeles emberi alkotást egészen máig. Épp a jövő kutatóinak feladata összegyűjteni és értékelni Udvarhely vidékének barokk, sőt klasszicista, romantikus, eklektikus, szecessziós és modern stílusú építészeti emlékeit, hogy megrajzolható legyen az építészet fejlődése ezen a vidéken. A stílusjegyek hordozói itt is a szerkezetek és felületi díszítések: boltozatok, tömeg-elrendezések, homlokzati kiképzések lakóházakon és középületeken. Néhány szép és jellegzetes épület jelzi e stílusok jelenlétét és helyi sajátosságait. A vargyasi Daniel-kastély homlokzatai, a fiátfalvi kastély komor épülete, a székelyudvarhelyi katolikus plébánia és szeminárium 1735-ben épített szárnya, az 1728-ból való „barátok temploma“, Szentlélek 1764-es évszámú tornya, Székelyudvarhely református (1781) és katolikus (1788—93) templomai jellemző képviselői a nálunk mértéktartó barokk és klasszicizáló későbarokk építészetnek. Szerény keretek között jelentkezik a *klasszicista* építészet (Székelyudvarhelyen az Ugron-kastély, Székelykeresztúron a Gyárfás-kúria), stílusjegyeivel a *népi építészet* pillér- és oszlopsoros homlokzataiban, timpanonos lezárásaiban is találkozunk, téгла- és faépületeknél egyaránt.

A középkori stílusokat felújító *romantikus* építészet s az azt követő *eklektika* (Székelyudvarhelyen a volt vármegyeháza és református kollégium), a népi-nemzeti díszítőelemeket felhasználó *szeccszíó* (a székelyudvarhelyi líceum és tanítóképző, a székelykeresztúri gimnázium) középületei és lakóházai, a neo-bizánci stílusú ortodox templomok, a modern építészet tömbház-sorai vagy a kis családi házak modern formaképzésű homlokzatai — mind nyomot hagytak Udvarhely környékének építészetében, meghatározzák városaink és falvaink mai arculatát.

Lakónegyedek, zöldövezetek, parkosítás, villaszerű épületsorok, az úthálózat modernizálása a mi korunk tudatosan átgondolt, tervszerű lakterületrendezésének kérdései egyben művészeti kérdések is, melyeket a múlt hagyományaira és a modern követelményekre egyszerre figyelve oldhatunk meg helyesen.

Dávid László

Nagygalambfalva, középkori templom

Keresztnévadás Hodgyában

Az igazat megvallva játékból kezdem a keresztnévadás felméréséhez. Előzőm, néhai Kiss Ferenc református lelkész nem kevés büszkeséggel hangoztatta, hogy Hodgyában a Ferenc név vezet. S ez a büszkeség a Ferencekre is átragadt, s alkalmi társaságban ki-ki-buggyant valamelyikükből: „No lám, a falu negyede, fele, háromnegyede Ferencek vagyunk!” Közben keresztnévadást tárgyaló szakdolgozatok kerültek kezembe, s megbizonyosodtam afelől, hogy ma már külön tudományággá nőtte ki magát a keresztnévkutatás. Így aztán egyszerűen érdeklődésből feldolgoztam falum keresztnévadását 1794-től 1968-ig.

Kimutatások készítésekor figyelembe kell venni, hogy a falu lélekszáma e 174 esztendőben átlag 400 volt. A kis lélekszámra való tekintettel az eredményeket évtizedenként csoportosítottam. Előre kell bocsátanom, hogy Hodgya a

főúttól félreeső, de Székelyudvarhelyhez közel fekvő falu. Lakosai minden időben naponkénti kapcsolatban voltak a várossal.

Névösszesítő

A helyes kiindulás és áttekinthetőség szempontjából névösszesítővel kezdem. A jelzett időben 62 férfi- és 55 női nevet használt a falu; összesen 117-et. 1033 férfi és 942 női névadás történt, összesen 1975.

1800-ig, tehát a felmért időszak első hat esztendejének végén még csak a következő 12 férfi- és 12 női név szerepelt:

FÉRFINEVEK

András
Aron
Balázs
Ferenc

NŐI NEVEK

Anna
Borbála
Erzsébet
Éva